

„Oltáře“ z Černého Vola – II.

Jan Bouzek – Marika Tisucká – Vít Vokolek

V předchozím článku o „oltářích“ z Černého Vola (k. ú. Statenice, okr. Praha-západ) se autoři soustředili na rekonstrukci hlavních symbolických motivů, jejich uspořádání a paralely v různých částech Evropy a Středomoří (Bouzek – Vokolek 2016). Zde bychom se pokusili o rozšíření aspektů a přístupů, jednak z hlediska obecného výkladu tzv. protosymbolů (Nuska 1986; 1987), kde kruh i vlnice mají obdobné významy sluneční a Země, jednak s jejich variantami. Diskutovány jsou i další paralely, jejich časové a geografické rozšíření. V závěru pak přinášíme přehled typů žeber zastoupených v souboru z Černého Vola (tab. 1–15).

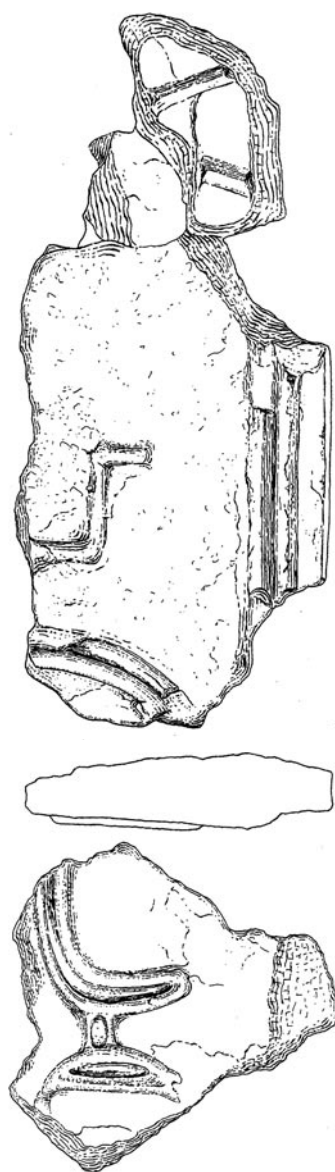
PTÁCI, KOLA, VLNICE

Symboły kombinující kola s loukotěmi s ptáky i jejich protomami (obr. 1) zřejmě značí Slunce jako nebeské těleso, sluneční božstvo a hrdinu (Bouzek 1970). Ještě v islandské Eddě Snoriho přes den táhnou Slunce po jeho nebeské dráze koně a modré Slunce noci, viditelné jen zasněžením, zpět na východ ptáci. Podle zobrazení i legend jsou to husy, kachny, labutě, příp. další větší vodní ptáci (Ahl 1982; Bouzek 1970; 1997, 124–139). F. Kaul (1998) se pokusil rekonstruovat na podkladě dánských rytin na bronzových předmětech sluneční pouť ještě detailněji, zapojil i ryby a v noci nechal Slunce načas i samotné, ale v našem prostředí bychom měli především uvést jako obdobu sluneční vozíky a loďky tažené ptáky či jejich protomami (Bouzek 2000; Paulík 1999; 2000; 2001). Zkrácené znaky na severských bronzích mohou značit jak ptáky, tak i koně (Sprockhoff 1954).

V Řecku, Etrurii i jinde ve Středomoří byla solární symbolika spojena s Hyperborejci a s jejich mýtickou svatyní na severu, kam jezdil na zimu z Delf Apollon (Bouzek 1997, 122–123; 2000). Základní etapa solárního náboženského hnutí má své kořeny ve střední době bronzové, v době zhruba současné s Echnatonovým Atonem v Egyptě, ve vztahu k němu byl i jantar (podle legendy vzniklý ze slz sester Faethonových, který nezvládl otcův sluneční vůz a zřítíl se; Bouzek 2007). Kolo s loukotěmi bylo také symbolem keltského vrchního boha Taranise a jeho germánské obdoby (Thor), oba vládli hromu a blesku, podobně jako Zeus – Jupiter.

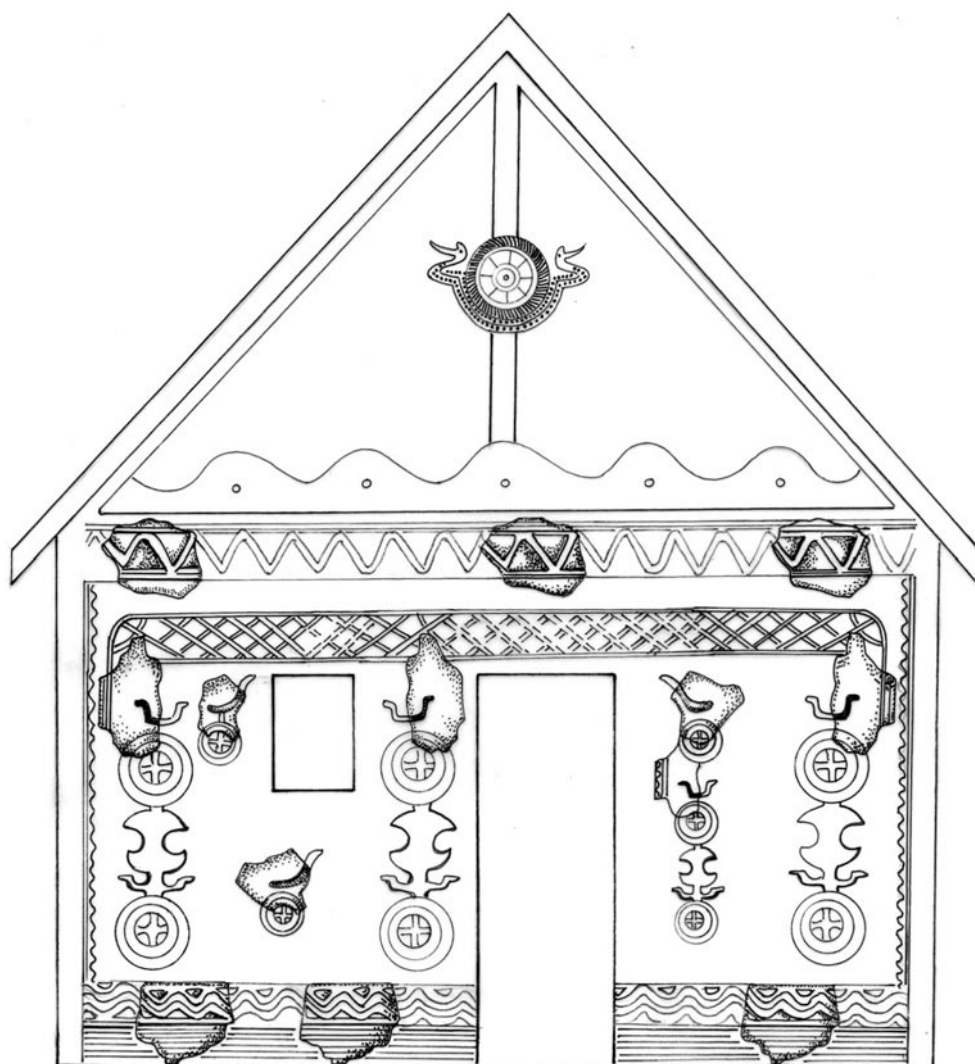
Ptáčkové s kolečky pod sebou i nad sebou, v rektilineárním i kurvilineárním podání, mají obdoby zejména na rozhraní střední a pozdní doby bronzové, blízké svým pojetím zejména ve východní části střední Evropy, v Itálii a Egejské oblasti, ale i na severu (srov. Paulík 1999; 2000; 2001; Pare 1989). Zde bychom se pokusili rozšířit pohled teritoriálně i z hlediska časového a na jejich kontext. G. Kossack (1954) a několik dalších (Briard 1987; Sprockhoff 1954) spojovali symboliku popelnicových polí a hařtatu (severských období II–V) v jeden celek, což je do jisté míry oprávněné (srov. Teržan 2011), méně ale v sociálním kontextu, který se měnil, a také ve stylech vybíjené výzdoby.¹

Hroby střední doby bronzové s bohatou výbavou zbraní u mužů a šperků u žen svědčí o sebezpřítomnosti úzké vrstvy nobility (Borgna

Obr. 1. Černý Vůl. Mazanice desk s ptáky a koly

¹ Perlenstil, Gleichpunktstil, Gleichbuckelstil, Punkt- und Buckelstil atd., podle Merharta ad., cf. Bouzek 1982.

Obr. 2. Černý Vůl,
pokus o rekonstrukci
průčelí svatyně. Kresba
A. Waldhauserová

1999), žárové hroby doby popelnicových polí o „demokratické“ nivelizaci svobodných členů komunity, homoioi. Vyšší elita se po krátkodobé epizodě malé skupiny „heroů“ pohřbených s vozy a panoplii v Br D – Ha A1 (Čaka, Očkov, Hart a. d. Alz) znovu výrazně vydělila až na samém konci doby popelnicových polí a pak v bohatých hrobech předních žen a mužů v halštat C–D (Bouzek 2011, 44–46, 48–50, 54–56; Finley 1954). Bohatě vybavené ženské hroby svědčí patrně o významu matrilinearity v tehdejší společnosti (Teržan 2011).

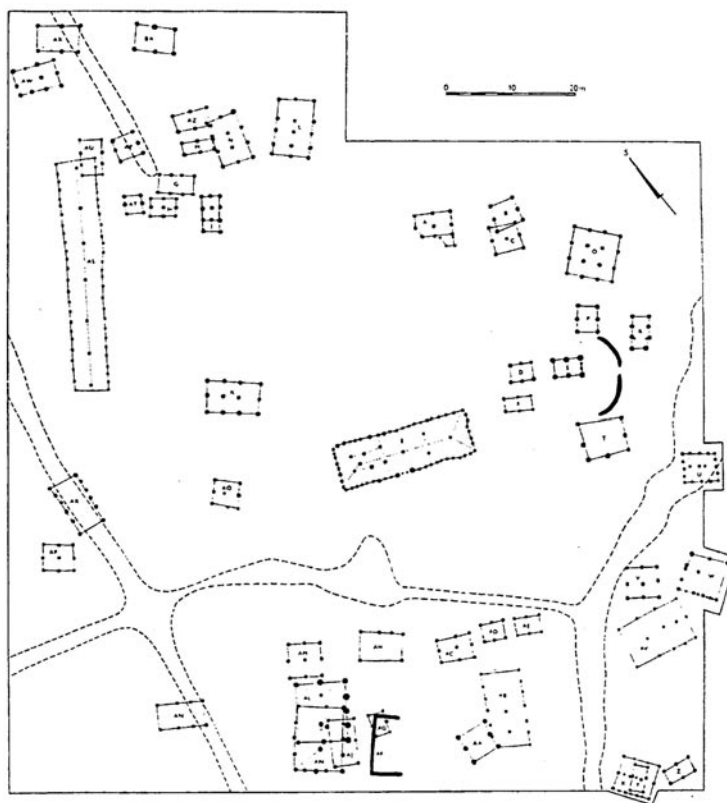
V této souvislosti si zaslouží pozornosti také frekvence výskytu opevněných hradišť (Jiráň *ed.* 2013, 95, 169; Venclová *ed.* 2013, 53, 75, 94–95) ve srovnání s výskytem zbraní v hrobech; oba jevy se obvykle navzájem vylučují. Zbraně v hrobech měly spíše symbolický význam, ale byly dotvrzením už fungujícího systému osobní moci, hradiště součástí politické struktury daného společenství v dané době na daném území.

„Oltáře“ typu Černého Vola sloužily patrně většímu souboru osad, jinak by se jich našlo už více, a také patrně – jako ikonostas ve východní církvi – vymezovaly hranici vyšší formy kultu pro zasvěcené od nižší formy kultu či učení.

Vlnice a klikatka provázející solární symboly značí plynulý rytmus ve smyslu opakování. Vykazují rozdíly ve strmosti vrcholící v případě ostrých změn směru, ale obojí jsou proti spirále a meandru symbolem hladkého vývoje bez výraznějších návratů, výraznějšího rozlišování evoluce a involuce, ostrých přechodů duktů s návraty do minulosti, od jednoho směru ke druhému, jak je tomu zejména v případě meandru (srov. *Himmelmann* 1968). Pojetí vlnice ukazuje plynulý časový vývoj („jednou dole, jednou nahoře“) střídání dne a noci, cyklus měsíční a roční. Samostatně jsme vlnice sledovali také na krbových opěrkách doby popelnicových polí ve střední Evropě od švýcarských nákolí po uherskou kotlinu, ale i v Itálii a Egejské oblasti (Bouzek – Vokolek 2016, 906).

Byl-li tedy sluneční vůz tažený ptáky nebeským symbolem podobným Diovi, Jupiterovi či Taranisovi (Bouzek 1997, 96–98; Hiller 1989), jehož sluneční aspekt převzal v Řecku například Apollon a pak jen vlastně na dórském Rhodu uctíváný Hélios (jinde byl pouze kosmologickým božstvem), pak vlnice jako samostatný symbol nejspíše značila Matku Zemi, obvyklou partnerku nebeského božstva.

Vlnice se ovšem objevuje také jako součást rámování, zpravidla z obou stran provázena lištami. To připomene strukturu geometrického dekoru v Řecku, s obvyklými tam trojčlennými mezičládky, triglyfy. I rovné lišty bývají dvou- až trojčlenného průřezu a zřejmě měly různé funkce při rámování jednotlivých panelů na příslušné stěně či stěnách. I když připustíme větší množství variant, např. vodorovné a svislé lišty se mohly odlišovat, panelů (panneaux) bylo v původním celku zřejmě několik různých, různě rámovaných (Bouzek – Vokolek 2016, 904–906). Také vzhledem k počtu zlomků a součtu jejich plochy, nadto vzhledem k okolnosti,

Obr. 3. Lovčičky, osada Ha B1, reprezentační dům měl podobnou stěnu jako svatyně z Černého Vola

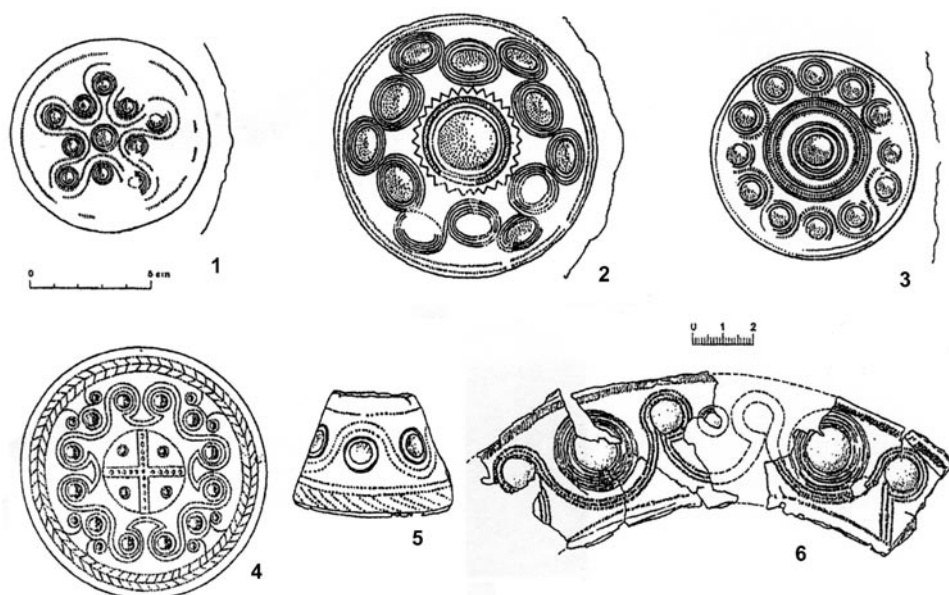
že výzkum byl zastaven před dosažením úplnosti, činí pravděpodobným názor, že nešlo jen o jednu zdobenou stěnu, že část dekoru byla aplikována i na boční stěny. Hliněný dekor průčelí stavby byl také svým způsobem předchůdcem terakotové výzdoby průčelí a stěn etruských a řeckých chrámů.

V lužické oblasti východních Čech se vyskytl pouze jediný případ drobného oltáříku s okrajovými lištami, patrně na dvou sloupovitých nožkách, z Mikulovic, okr. Pardubice (nepublikovaný výzkum R. Sedláčka), nalezený s typickou „předlužickou“ keramikou datovanou do Br C. K paralelám zdobené mazanice uvedeným v předchozím článku se sluší přidat ze střední Evropy zejména: Ivanovice (Chvojka – Parma 2011), Jiříkovice u Brna (hladká omítka) a Uherský Brod (Piffel 1949), Kutná Hora – Sedlec (Beneš 1981; jistě ne ohniště), Levice-Géňa (Kmeťová – Hladíková – Gregor 2010), Lovčičky (obr. 3; Říhovský 1982, 34–36), Praha-Miškovice (Erné – Smejtek 2004), Přáslavice (Šabatová 2004), Trebatice a Dvory nad Žitavou (Paulík 1962), Velké Žernoseky (Fiala – Hrala 1957). Pro další z Moravy viz Dohmal 1989, z Maďarska a Rakouska Kmeťová – Hladíková – Gregor 2010; Smejtek 2007–2011 pro podobné nevypálené struktury.

Pokus o rekonstrukci jako průčelní stěny malé svatyně přináší obr. 2. Dochované zlomky ptáčků s kolečky jsou použity několikrát, podobně jako je tomu na modelech chat z Latia (Bouzek – Vokolek 2016, obr. 11:1). Značný počet zlomků orámování ukazuje, že existovalo větší množství orámovaných panelů. Čelní stěna se štítem byla vybrána jako nejpravděpodobnější možnost vzhledem k paralelám v Rottelsdorfu (Bouzek – Vokolek 2016, obr. 11:2) a prvním chrámkům s průčelím *in antis* v řeckých svatyních.

DATOVÁNÍ A UŽÍVÁNÍ

Zajímavá je nejčastěji datace obdoba do mladší fáze mohylové kultury střední doby bronzové, zejména do Br C2–D1, do závěru střední doby bronzové, do doby s řadou dalších změn (Jiráň ed. 2013, 194, 242–246; srov. Harding – Fokkes eds. 2013). Vzhledem ke středoevropskému pravěku spadá „oltář“ z Černého Vola svou keramikou (Vokolek 2009, tab. 135:6–19 a 138), do zvláště kritického období zničení osady na Velimi-Skalce, v Blučině-Cezavách a v Poplžích v severozápadních Čechách (cf. shrnutí Bouzek 2016, 72–76). V chronologii lužické kultury V. Vokolka jde o přechod starolužické ke střední (IIa), v sousední knožíské o přechod mezi modřanskou fází a stupněm II (tzv. „fázi amfor a okřínů s válcovitým hrdlem“, reprezentovanou např. hroby v Praze-Pankráci (Vokolek 2003, tab. 300:12–17, hroby XIX, XXIII, XXIV).

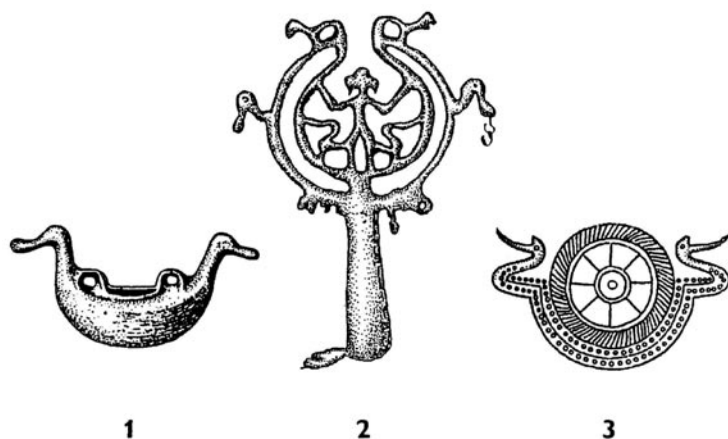
Obr. 4. Zlaté disky a zděř. 1 Milínov, 2 Sedlec-Hůrka, 3 Nová Huť, Plzeňsko, 4 Roccasecchia, sev. Itálie, 5 Tiryns, 6 Delos

Jde o krátké období, kdy se vytvářel dominantní lužický styl a nejvíce ovlivnil i jejich souseda; jakoby ten byl v podřízeném stavu, než dokázal znovu navázat na své vlastní tradice o generaci či dvě později (Bouzek 2011, 53–55). Vícenásobné přemalby ukazují, že rituál spojený s užitím oltáře byl opakován podle určitého řádu, nejméně sedmkrát.

S kalendářem bývají spojovány rohovité zlaté symboly z jižního Německa a východní Francie (Schauer 1985), ale zřejmě s jeho jednodušší formou souvisejí i zlaté terče z Plzeňska, mající obdoby v protovillanovské Itálii i v nejstarším Artemisiu na Délu (obr. 4). 12 malých vypnulín na discích ze Sedlce-Hůrky a Nové Huti značí asi měsíce, kroužky okolo nich týdny a střední velká puklice další členění roku s významnými svátky (cf. Bouzek 2011, 43).

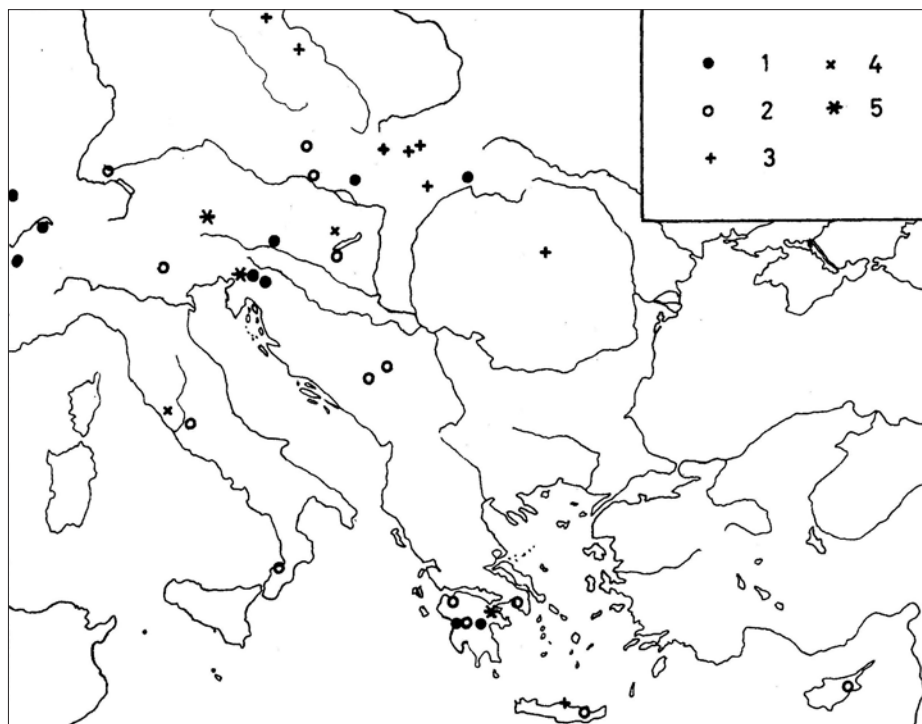
PTÁCI A KOLA, PTÁCI A LODĚ, STŘEDOEVROPSKÁ ZBROJ A SPÍNADLA ODĚVU VE STŘEDOMOŘÍ, CA 1300–1000 PŘ. KR.

Přílet ptáků značil i v egejském a řeckém náboženství příchod božstva, ale ptáci včetně ptačích askoi, nádob (Bouzek 1970; Guggisberg 1996), a ptačí protomy s lodí a kolem či kotoučem jsou běžné v protovillanovské Itálii, v Egejské oblasti, na Kypru a ještě na přídích lodí Mořských národů v Medinet Habu a u Filištínů v Palestině (obr. 5); ptačí bárky, vozy jsou vesměs spojeny ve Středomoří hlavně s obdobím 13.–12. stol. př. Kr. (Bouzek 1997, 91–97; Bouzek – Vokolek 2016; Yon 1992; cf. Coldstream 2003; Crowell 2006; Dakoronia 2006; Deger-Jalkotzy 1998ab; Jung 2007; 2013; Kilian 1971; Koutsoflakis 1999; Lenz 1995), ale

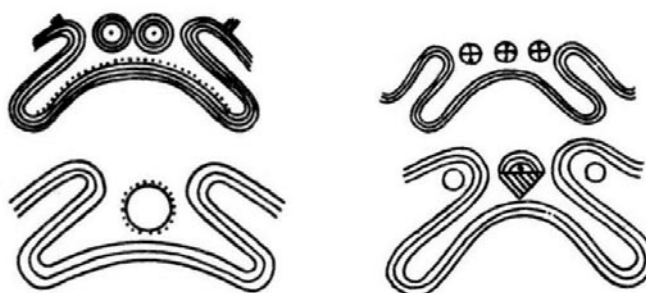

Obr. 5. 1 sluneční bárka, Szamos, Maďarsko, 2 sluneční hrdina/bůh, Vetulonia, 3 kolo s ptáky Siem, Amt Aalborg, Dánsko

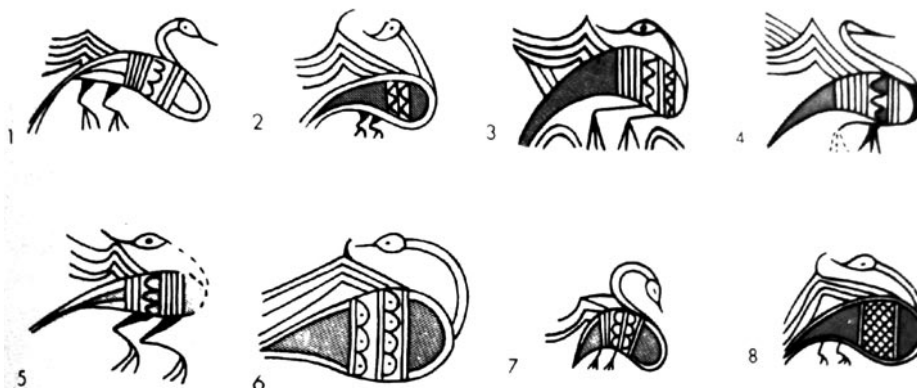
také s pozdějšími řídkšími kontakty v době submykénské a protogeometrické, kde vyniknou zejména koncentrické kružnice a polokružnice, připomínající středoevropské nádoby s pupky (Lemos 2002; Catling 1988; Desborough 1972). Na konci doby bronzové se do Středomoří dostal také středoevropský tkalcovský stav, včetně pyramidovitých závaží (Barber 1991; Rahmstorf 2005). Homérský svět byl středoevropskému blízký v několika oblastech (Raaflaub 1997; Finley 1959). Podobné symboly ptáků a koleček se objevují i na plechové zbroji (obr. 6), rozšířené podobně jako meče Sprockhoff IIab (obr. 7) od střední a severní Evropy po Levantu (Bouzek

Obr. 6. Rozšíření plechové zbroje, 1300–500 př. Kr. 1 pancíře, 2 náhelnice, 3–4 přílby typu Knossos a pod., 5 helma a pancíř z Argu

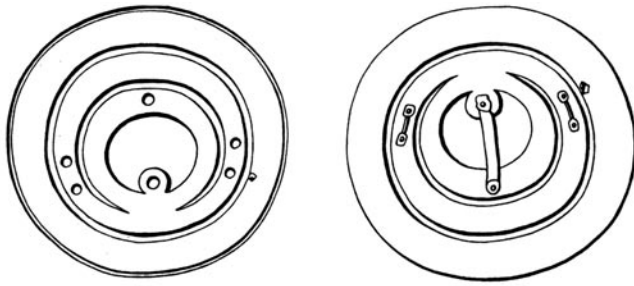
Obr. 7. Ptáci či koně se sluncem, záštity liptovských mečů

Obr. 8. Ptáci na filišťinské keramice, podle T. Dothan

1997, 91–96, 125–140; Kytlicová 1988; Jung – Mehofer 2004; Kilian-Dirlmeier 1993; Höckmann 1980 a Avilla 1983 pro dýky). Osady té doby na Krétě a Kypru se stahovaly dále od pobřeží, s výjimkou těch, co v nich sídlily Mořské národy (Nowicki 2000; Karageorghis 1975).

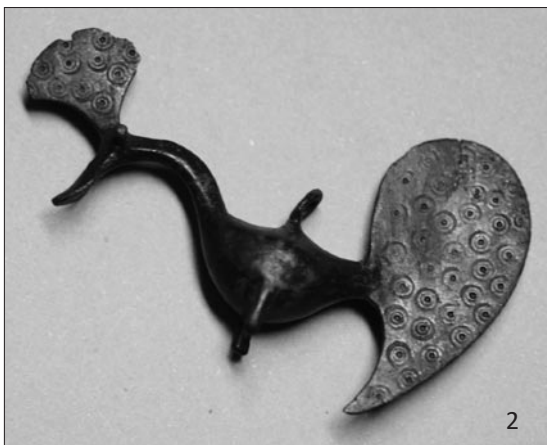
Ptáci byli nejčastějším dekorativním motivem také filišťinské keramiky v Palestině (obr. 8; Dothan 1982; cf. Mountjoy 1995; 2005; Oren ed. 2000; Furumark 1941; vozy Crouwel 2006), lodě s ptačími protomami měly zejména Mořské národy (Wachsmann 1998; 2000; Koutsoflakis 1999; Bouzek 1985, 177) a ještě Goliáš nosil plechovou zbroj evropského typu (Sam. I, 17). V řecké geometrické keramice se tato symbolika nejvíce udržela v Argu (Pappi 2006).

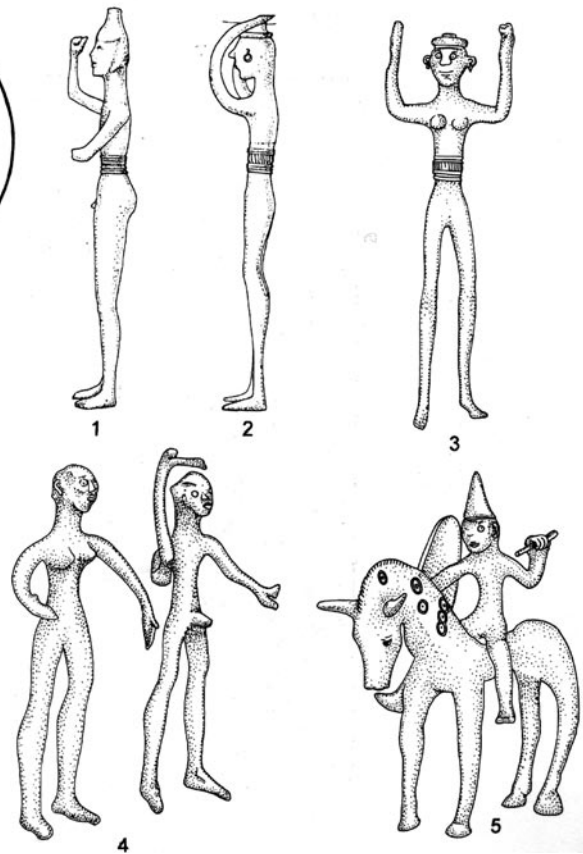
Obr. 9. Štít z Plzně-Jíkalky

1

2

Obr. 10. Stettweg, 2–3 bohyně, 4–5 průvodci bohyně, 1 geometrická soška, 8. stol., Athény

Obr. 11. Bronzové figurky. 1 – beran, Lossow, Braniborsko, podle Beilke-Voigt; 2 – pták, Olynthos, foto J. Bouzek

Středoevropská zbroj a zbraně středoevropského původu jsou známy až z Kypru a Syrie (Bouzek 1997, 91–96, 104–108; Kytlicová 1988; Jung – Mehofer 2009). Štíty, pancíře a náholenice středoevropského typu jsou známy i z Delf, Olympie, athénské Akropole a z dalších hrobových kontextů, blízkých Br D a Ha A1 (Bouzek 1997, 91–101; Clausing 2003). Štít z Plzně-Jíkalky (obr. 9) předatovala O. Kytlicová (1986) do pokročilého Ha B na základě podobnosti žeber dekoru s jinými na severu, ale ty jsou z tenkého plechu, zatímco jíkalecký štít je těžký odlitek, podobný odlitkům nábojů kol vozů Br D. Spolu s J. Uckermannovou (Uckermann 2014) by bylo vhodnější se raději vrátit ke staršímu datování štítu vzhledem k technice provedení. Štíty typu Herzsprung vznikly rozpůlením bilobálního štítu egejského a U či V zářezy byly dány nutností dosáhnout vyklenutí v koženém modelu; kůže byla hlavním materiálem zbroje, bronz spíše jen zářící ozdobou, psychologickou zbraní hrdiny.

Nedávno publikovaný v tomto časopise koníček z Mladé Boleslavi s vyraženými kroužky (Smejtek – Švédová 2016) je – spolu s beranem z Braniborska (obr. 11:1; Beilke-Voigt 2016) a vozíkem z Trundholm – ukázkou typu úzce souvisejícího s řeckým geometrickým uměním (obr. 11:2; Zimmermann 1989; Sakelarakis 2011; 2013; Heilmeyer 1972; 1979; Seeden 1980), podobně jako figura bohyně ze Stettwegu (obr. 10; Bouzek 1997, 234–237) dokládají spolu s jinými jevy, jako slunečními vozy a vozy s kotlem (Bouzek 1997,

96–98; Hiller 1989), že ani v době geometrického stylu nebyly zcela přerušeny kontakty mezi střední Evropou a Středomořím. Řecká dřevěná architektura protogeometrického období navazuje na středoevropskou (cf. Bouzek 1997, 64–66; Říhovský 1962; Mazarakis Ainian 1997) a pozoruhodný model protodórského sloupu s bází z hlíny z Prahy-Běchovic (Vencl 2016) patří ke vzdáleným ohlasům počátků řecké či etruské chrámové architektury, o které se autor modelu nějak doslechl. Vlivy z východního Středomoří přes adriatickou oblast do střední Evropy jsou patrné také v Ha B3–D1 (Eibner 2016; Bouzek 1997, 200–214, 241–252; Teržan 2011; cf. Tsetskhladze 2006). Ještě býček z Býčí skály se znamením egyptského Apise na čele je stylově nejpodobnější soškám z maloasijské Lydie. Nelze zapomenout ani na šíření šamanismu se symbolikou kimmerskou a severokavkazskou (Bouzek 2017, 222f, 228–234; Rişcuta – Ferencz – Bärbat eds. 2015).

Snad vedla výjimečně kritická doba s výjimečným kolísáním klimatu ke zřízení výjimečně vybaveného oltářního komplexu. Je to také v celosvětovém kontextu nazývaná doba přelomu věků ve Středomoří, na Předním východě i dále na východ, s počátky filosofie a filosofického myšlení v Řecku, u Foiničanů a Hebrejců, v Indii, Číně i jinde.

EXKURS: TYPY ŽEBER NA „OLTÁŘÍCH“ Z ČERNÉHO VOLA

Okrouhlá: tab. 1:1,2,8,9,10; tab. 2:4,5; tab. 7:8; tab. 10:1,6 (průměry kruhu ca. 25–30 cm).

Strmá klikatka: tab. 1:3,6,11,13; tab. 4:5; tab. 5:2–4,14; tab. 6:8; tab. 7:2,7; tab. 9:4; tab.11:2.

Vystouplá: tab. 13:2.

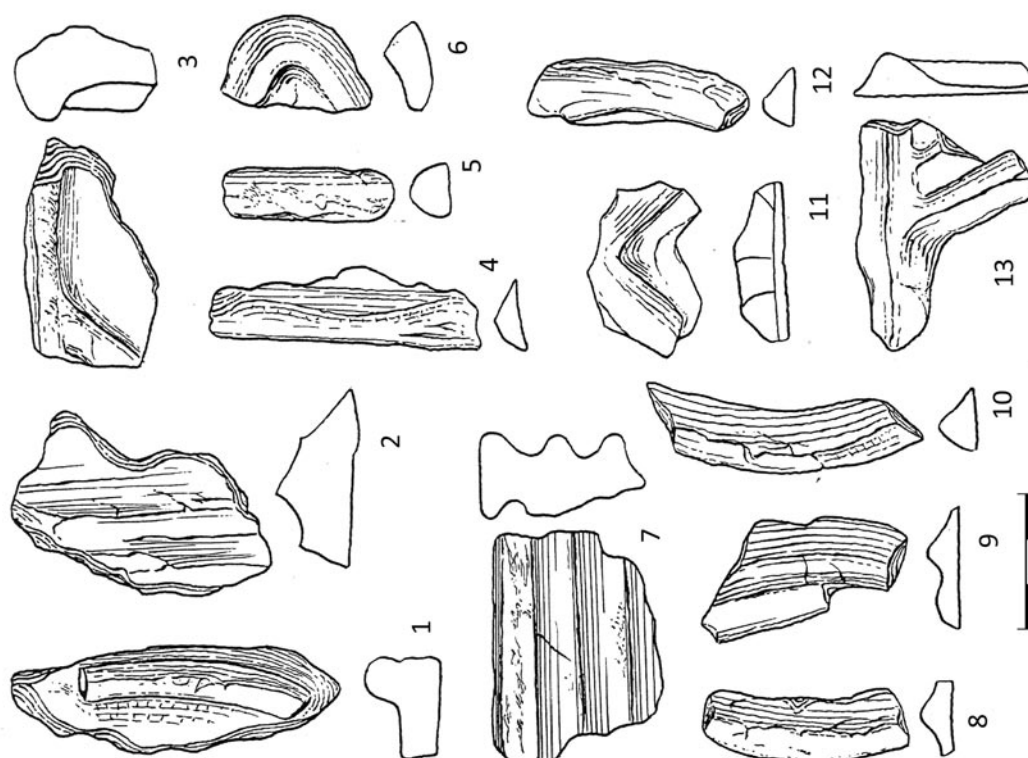
Rovná žebra: 1 žebro: tab. 1:4,5; tab. 2:1,3; tab. 3:1,3; tab. 4:1–4,6,8,11; tab. 5:1,5–13,15; tab. 6:1–6,9–14; tab. 7:1,4,6; tab. 8:1–10; tab. 11:3; 2 žebra: tab. 1:2; tab. 2:4,6; tab. 3:2; tab. 6:15; 3 žebra: tab. 1:7.

Malá jednodušší žebra trojúhelníkového průřezu byla nalepena na podložce, žebra se středním vyšším a po stranách nižšími stupni v profilu patrně rámovala panely, podobně jako dvojité a trojitá žebra.

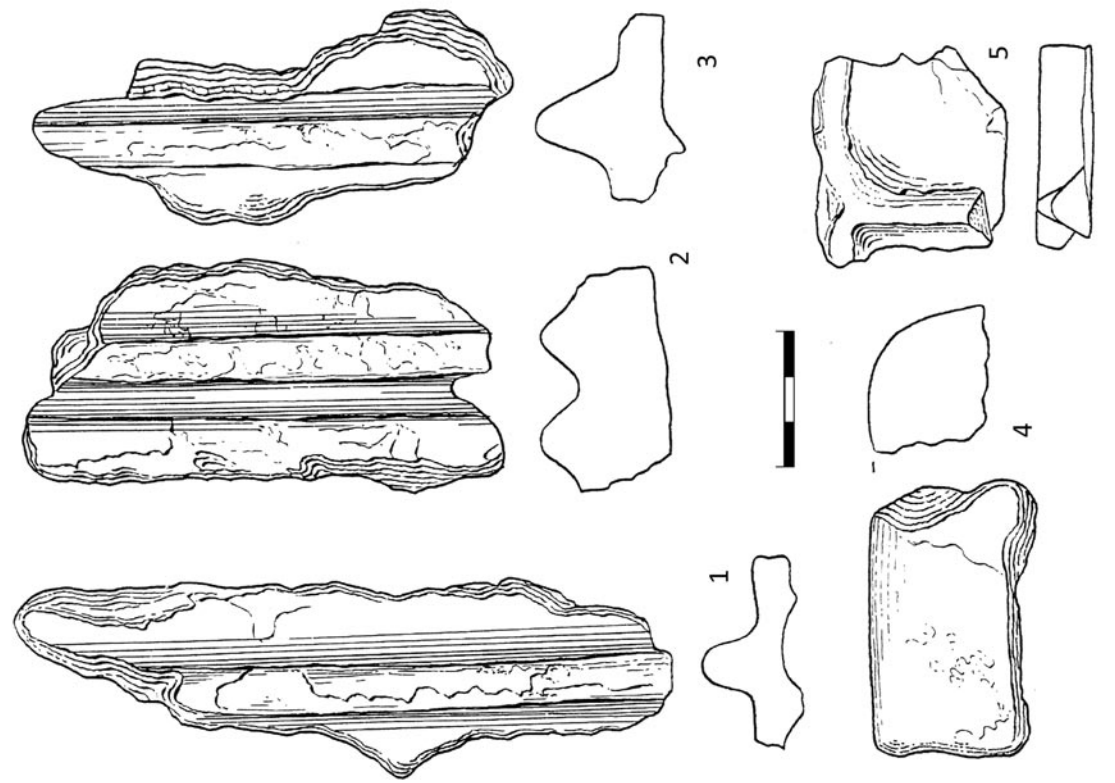
Ploché široké pásy (vesměs rámy panelů): s žebírkem: tab. 2:3; tab. 4:9; tab. 11:1; **hraněné na krajích:** tab. 8:11,12; tab. 10:2,4,6; tab. 11:4; tab. 12:1–4.

Rohové cípy: tab. 2:2; tab. 3:4; tab. 6:16; tab. 7:5.

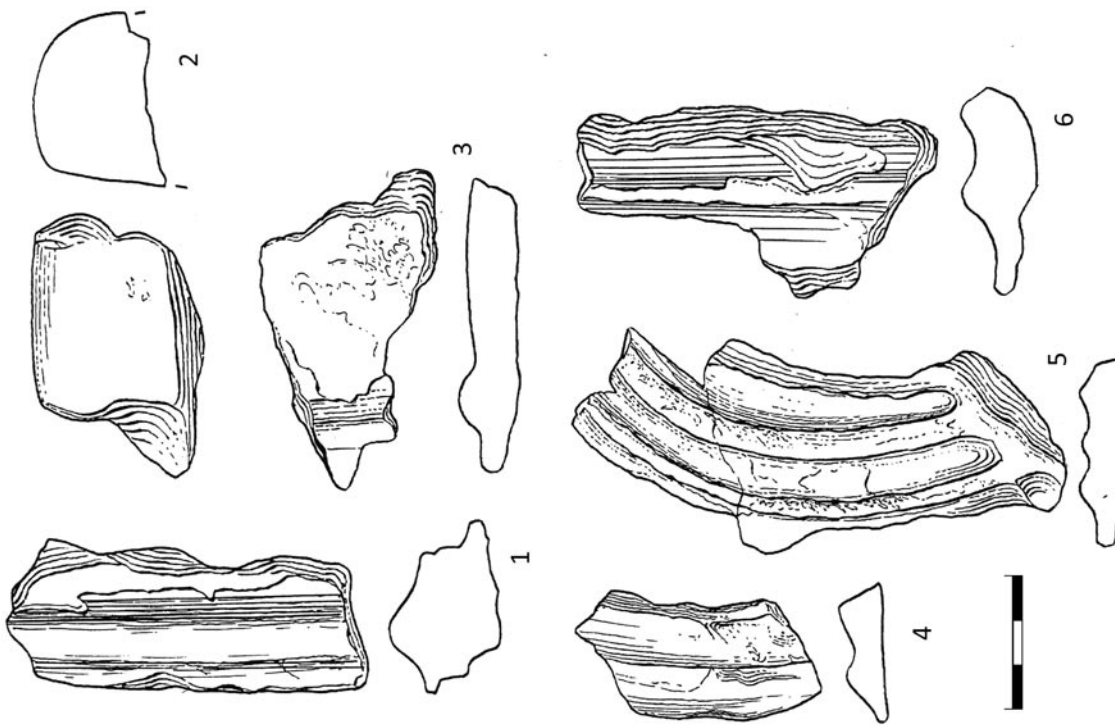
S otvorem: tab. 4:7; tab. 9:2,3; tab. 13:1.

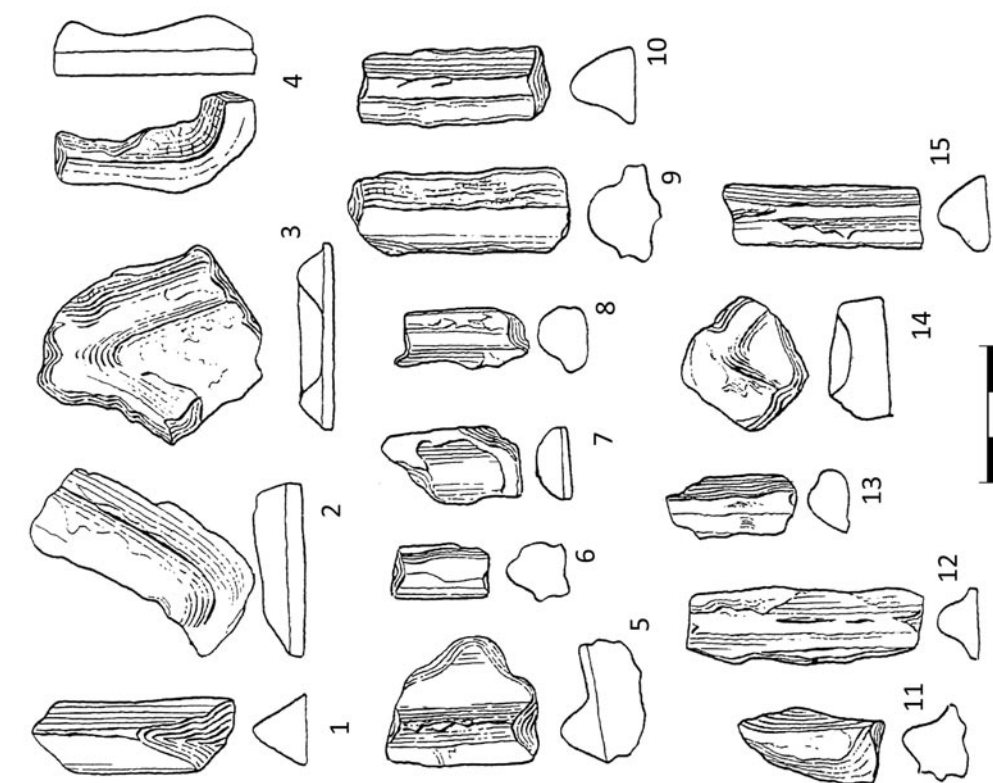
Tab. 1. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511240, 2 – 511241, 3 – 511242, 4 – 511243, 5 – 511244, 6 – 511245, 7 – 511246, 8 – 511247, 9 – 511248, 10 – 511249, 11 – 511250, 12 – 511251, 13 – 511252

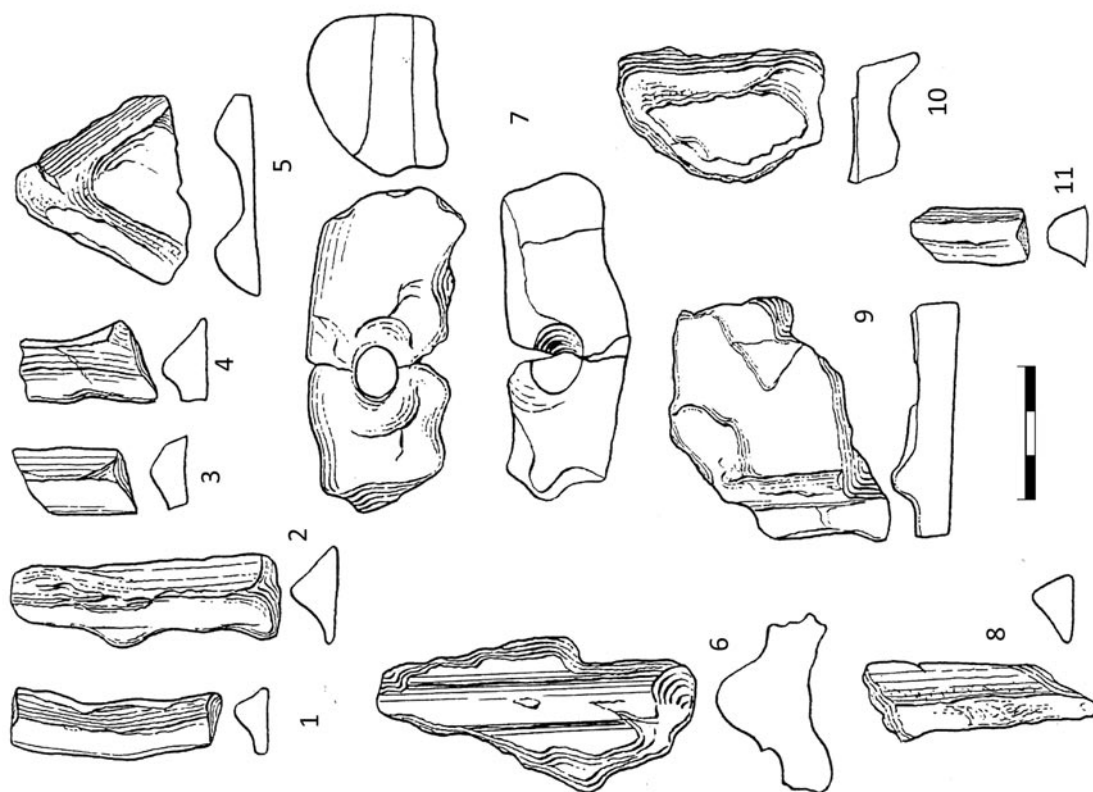
Tab. 3. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511228, 2 – 511229, 3 – 511230, 4 – 511231, 5 – 511233

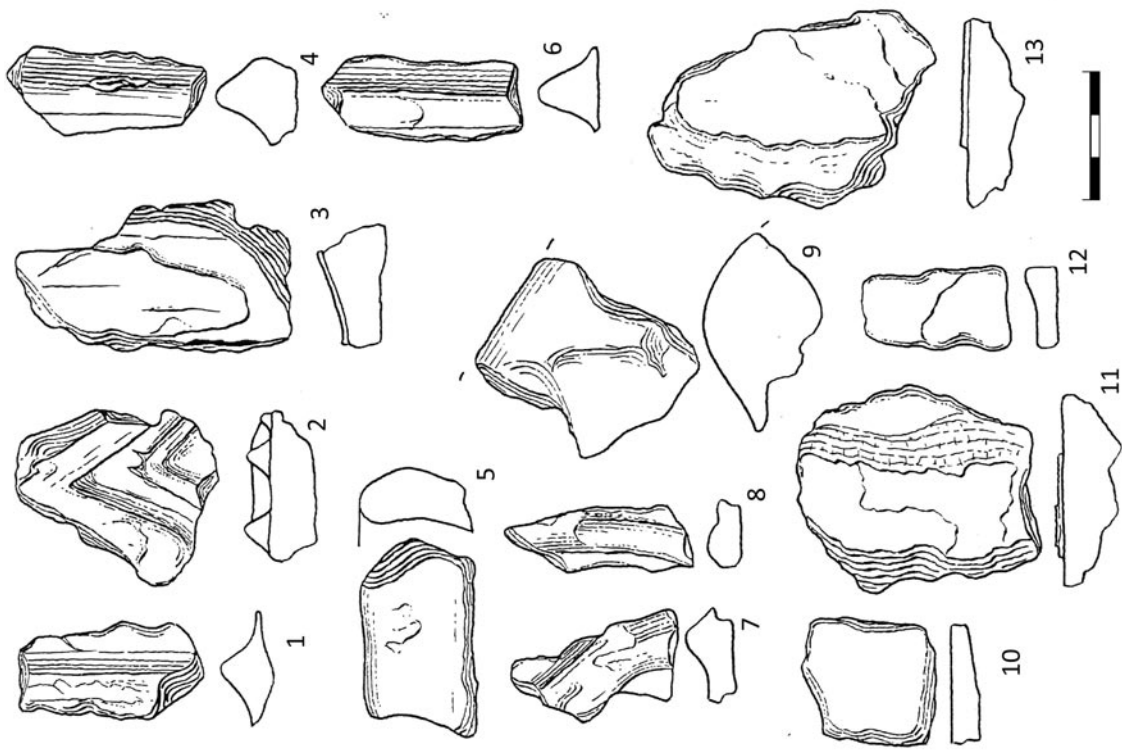
Tab. 2. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511235, 2 – 511236, 3 – 511237, 4 – 511234, 5 – 511238, 6 – 511239

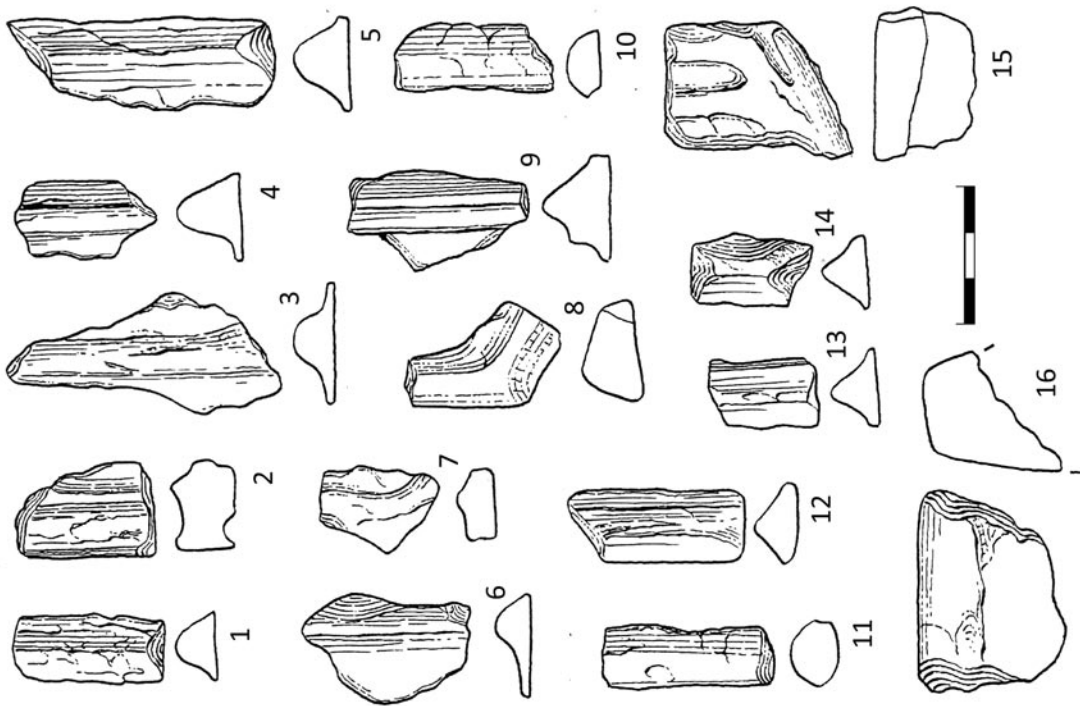
Tab. 5. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511302, 2 – 511303, 3 – 511304, 4 – 511305, 5 – 511306, 6 – 511307, 7 – 511308, 8 – 511309, 9 – 511310, 10 – 511311, 11 – 511312, 12 – 511313, 13 – 511314, 14 – 511315, 15 – 511316

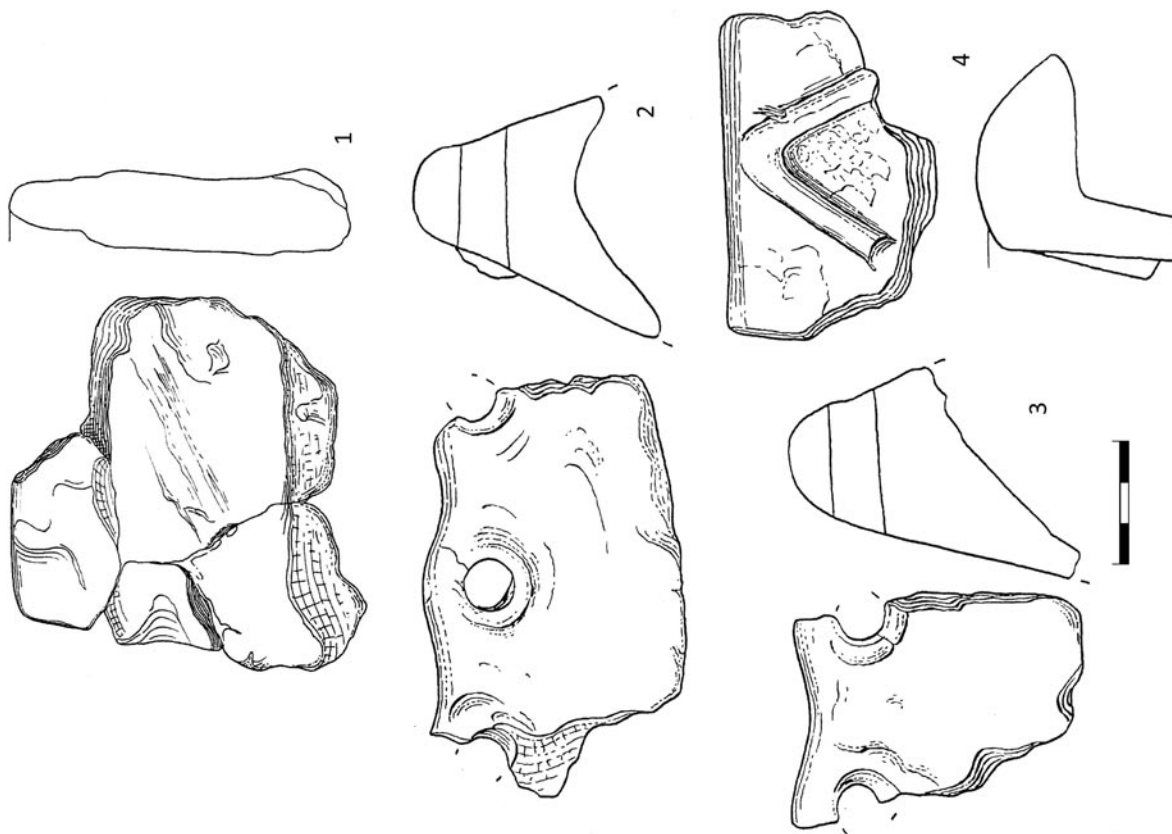
Tab. 4. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511253, 2 – 511254, 3 – 511255, 4 – 511256, 5 – 511257, 6 – 511258, 7 – 511259, 8 – 511262, 9 – 511260, 10 – 511261, 11 – 511263

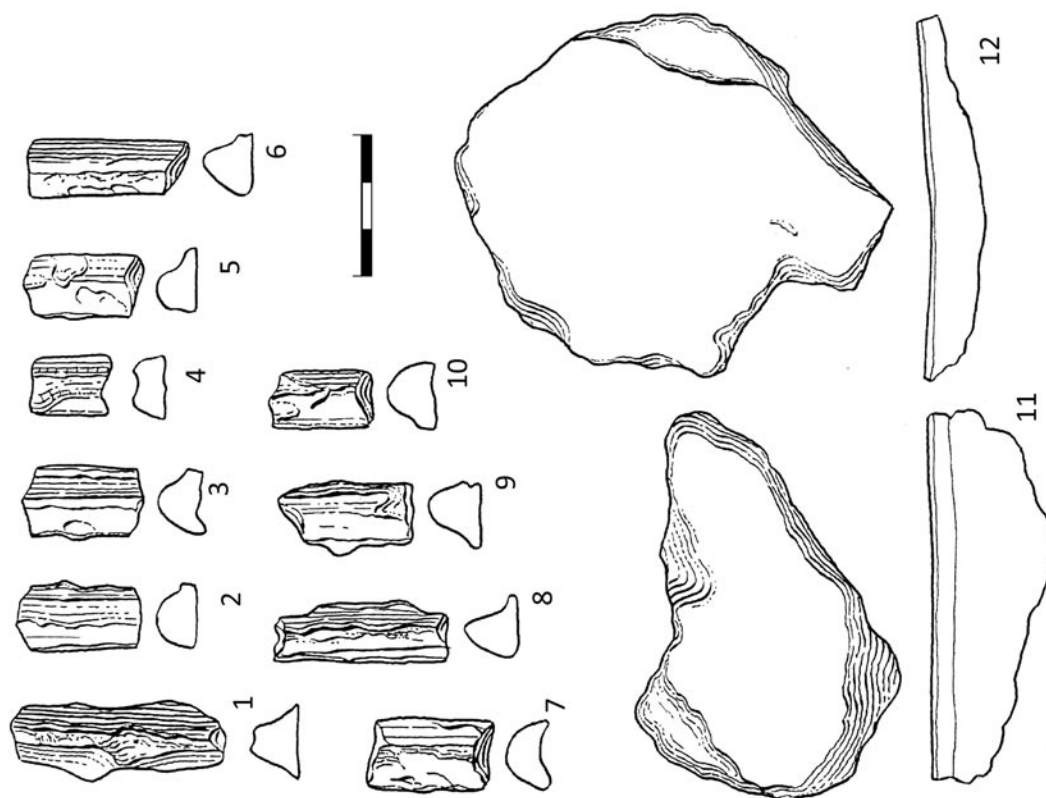
Tab. 7. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511264, 2 – 511265, 3 – 511266, 4 – 511268, 5 – 511267, 6 – 511269, 7 – 511270, 8 – 511271, 9 – 511272, 10 – 511274, 11 – 511275, 12 – 511276, 13 – 511273

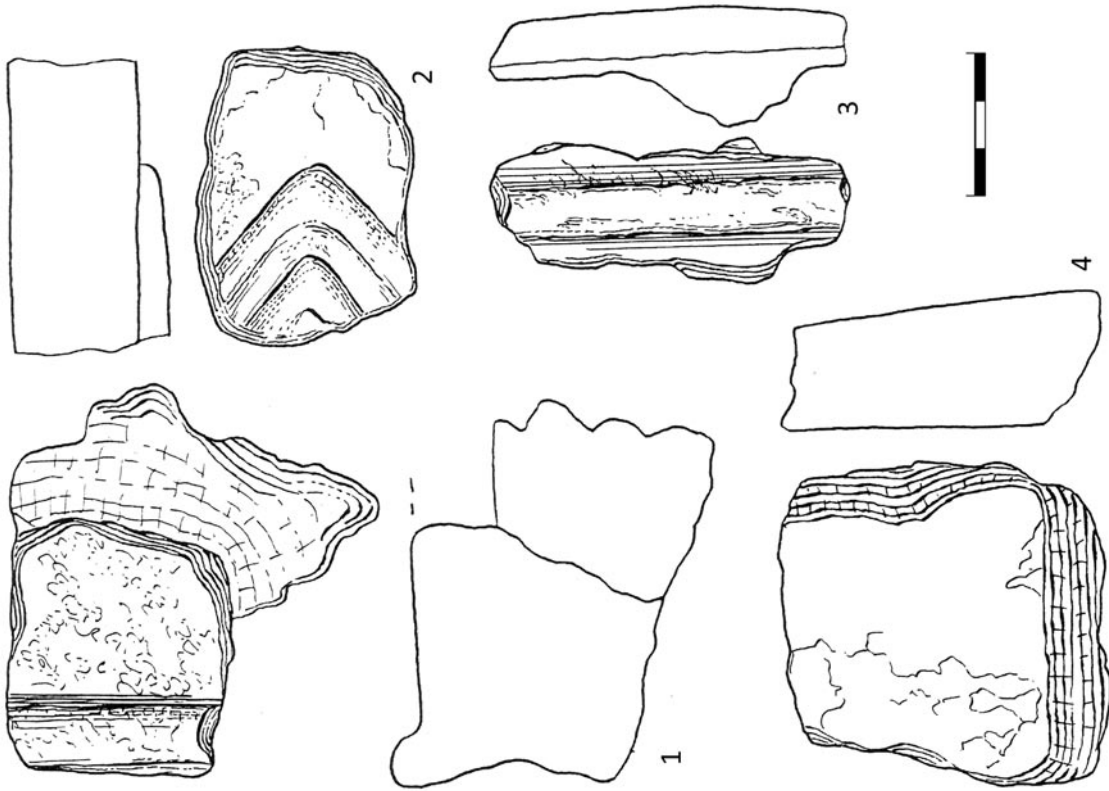
Tab. 6. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511344, 2 – 511345, 3 – 511346, 4 – 511347, 5 – 511348, 6 – 511349, 7 – 511350, 8 – 511351, 9 – 511352, 10 – 511353, 11 – 511354, 12 – 511355, 13 – 511356, 14 – 511357, 15 – 511358, 16 – 511359

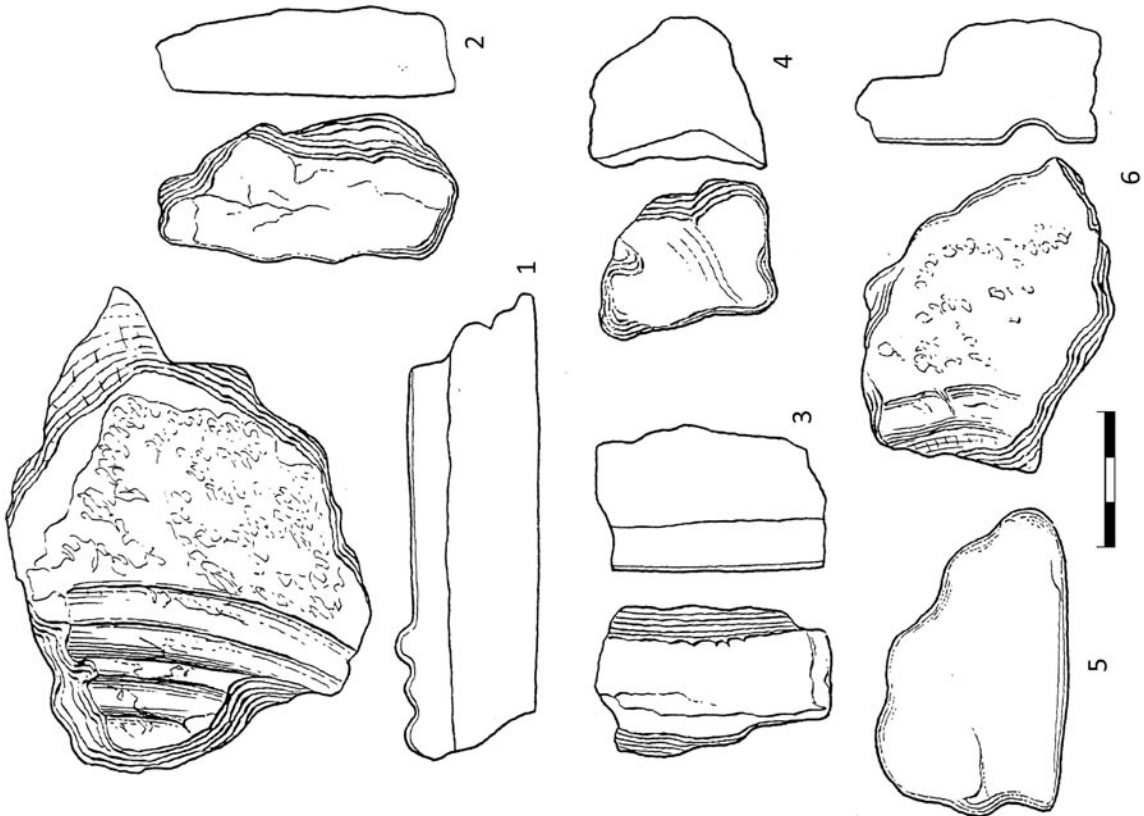
Tab. 9. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511167, 2 – 511212, 3 – 511213, 4 – 511215

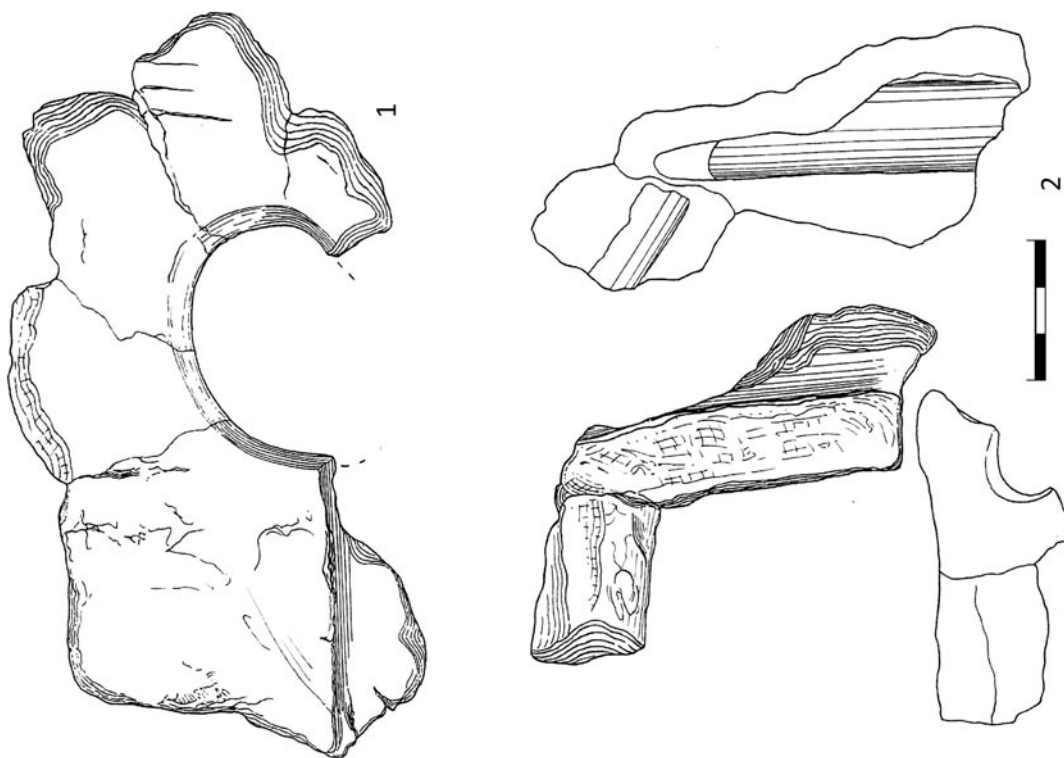
Tab. 8. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511407, 2 – 511408, 3 – 511409, 4 – 511410, 5 – 511411, 6 – 511412, 7 – 511 413, 8 – 511414, 9 – 511415, 10 – 511416, 11 – 511419, 12 – 511420

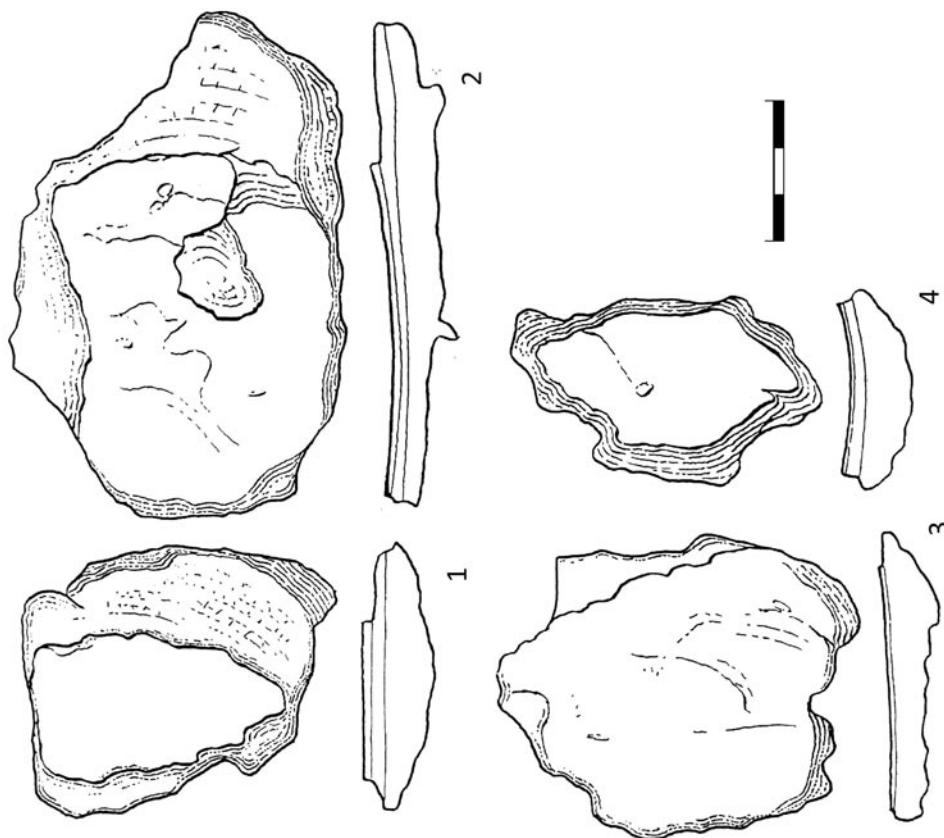
Tab. 11. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511214, 2 – 511218, 3 – 511219, 4 – 511216

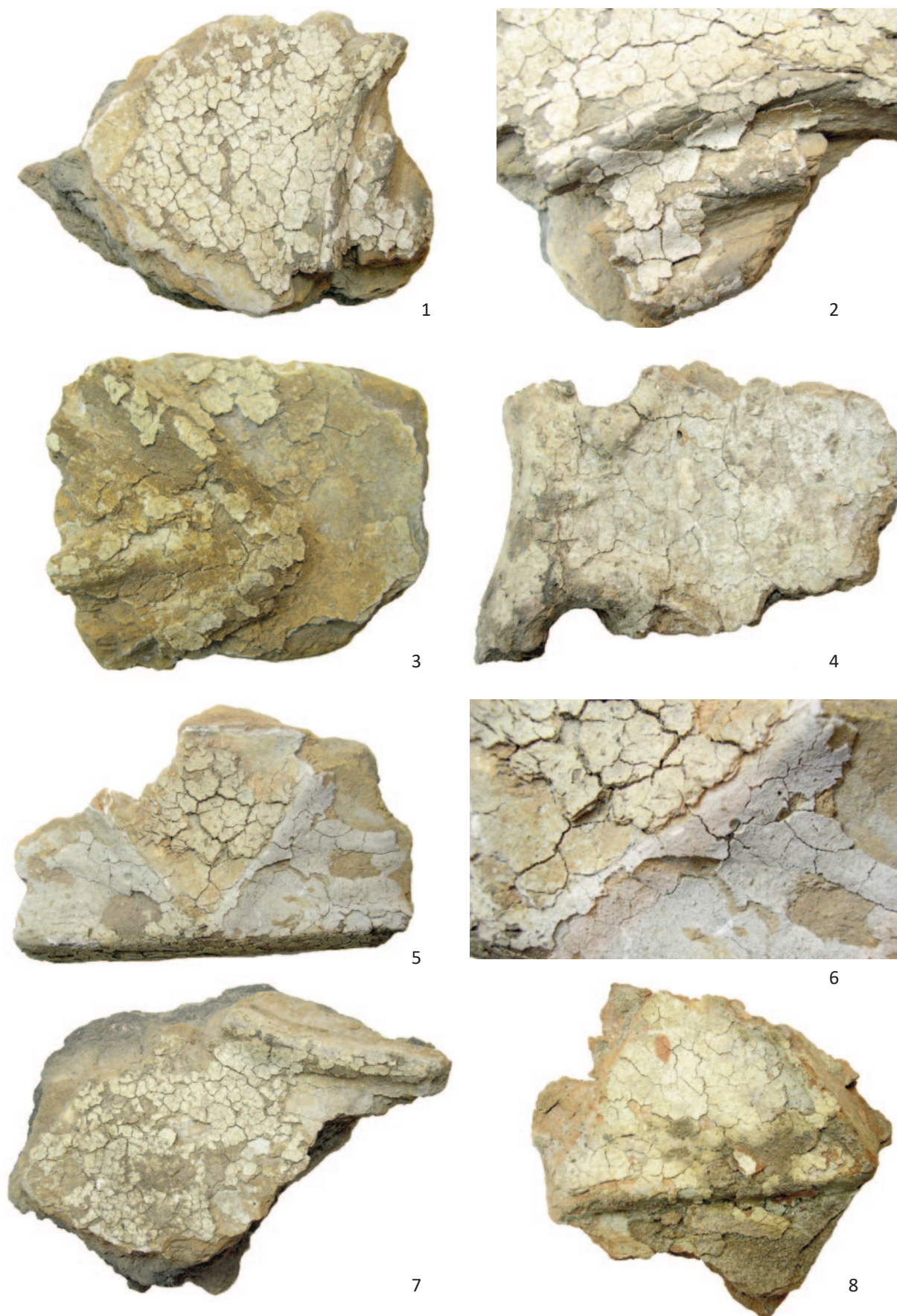
Tab. 10. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511217, 2 – 511222, 3 – 511220, 4 – 511221, 5 – 511224, 6 – 511223

Tab. 13. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511157, 2 – 511164. Tab. 1–13 kresba V. Vokolek

Tab. 12. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511436, 2 – 511437, 3 – 511438, 4 – 511439

Tab. 14. Černý Vůl. 1, 2 – inv. č. H1-511217, 3–511218, 4–511213, 5, 6–511215, 7–511211, 8–511210.
Různá měřítka

Tab. 15. Černý Vůl. 1 – inv. č. H1-511238, 2 – 511239, 3 – 511257, 4 – 511252, 5 – 511250, 6 – 511249, 7 – 511228.
Různá měřítka

LITERATURA

- Ahl, F. M. 1982: Amber, Apollo and Apollo's singing swans, *American Journal of Philology* 103, 373–411.
- Avilla, R. A. J. 1983: Bronzene Lanzen und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit. München.
- Barber, E. 1991: Prehistoric textiles. Princeton.
- Beilke-Voigt, I. 2016: Eine Widderfigur im östlichen Brandenburg und ihre Beziehungen. In: Gediga, B. – Grossman, A. – Piotrowski, W. (eds.), *Europa w okresie od VIII w. pr. n. Chr. do I w. n. e. Biskupin-Wrocław*, 87–121.
- Beneš, A. 1981: Plástický zdobená a malovaná mazanice mohylové kultury z Kutné Hory, *Praehistorica* 8, *Varia archaeologica* 2, 97–104.
- Borgna, E. 1999: The North Adriatic regions between Europe and the Aegean World (12th–8th century B.C.). Social strategies and symbols of power in the long-distance exchange. In: *Eliten in der Bronzezeit, Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen*. RGZM Monographie 49. Mainz, 151–183.
- Bouzek, J. 1970: Die Anfänge des griechisch-geometrischen Symbolguts, *Eirene* 8, 97–139.
- Bouzek, J. 1982: The simple repoussé decoration on Early Greek bronzes, *Eirene* 19, 99–109.
- Bouzek, J. 1985: The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interrelations in the 2nd millennium B.C. Göteborg–Prague.
- Bouzek, J. 1997: Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Early Iron Age. Jonsered.
- Bouzek, J. 2000: Apollon Hyperboréen, le Héros solaire et l'âme humaine, in *Mythes et Cultes*. In: *Etudes en honneur de Lilly Kahil*, *Bulletin de Correspondence. Hellénique. Suppl.* 38. Paris, 57–62.
- Bouzek, J. 2005: Zur Funktion der urnenfelderzeitlichen Hortfunde und zur Deutung der Antenneschwerter. In: *Scripta Praehistorica, Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, eds. V. Spinei, C.-M. Lazarovici et D. Monah. Iași, 575–588.
- Bouzek, J. 2007: LH III C Iconography: an interim period of artistic development in Greece. In: *Stefanos Aristeios, Festschrift S. Hiller*, eds. F. Lang, C. Reinholder und J. Weilharter. Wien, 49–64.
- Bouzek, J. 2011: The Prehistory of Europe as seen from its centre. Praha.
- Bouzek, J. 2016: Korelace kultur doby popelnicových polí v českých zemích a jejich okolí, *Praehistorica* 33, 71–85.
- Bouzek, J. 2017: Studies of Homeric Greece and Koine of EIA Styles revisited. Prague.
- Bouzek, J. – Vokolek, V. 2016: „Oltáře“ z Černého Vola: prolegomena k publikaci, *Archeologie ve středních Čechách* 20, 711–722.
- Briard, J. 1987: *Mythes et symboles de l'Europe préceltique*. Paris.
- Catling, R. W. W. 1998: The typology of Protogeometric and sub Protogeometric pottery from Troia and its Aegean context, *Studia Troica* 8, 151–187.
- Clausing, C. 2003: Geschnürte Beinschienen der späten Bronze- und älteren Eisenzeit, *JbRGZM* 49, 149–187.
- Coldstream, J.N. 2003: *Geometric Greece, 900–700 B.C.*, 2nd ed. London – New York.
- Crouwel, J. H. 2006: Chariot depictions – from Mycenaean to Geometric Greece and Etruria. In: Rystedt, E. – Wells, B. (eds.), *Pictorial Pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*, *Papers of two seminars at the Swedish Institute at Athens, 1999, 2001*. *Acta Inst. Ath, Regni Sueciae* 4 LIII. Stockholm, 165–170.
- Dakoronia, F. 2006: Mycenaean pictorial style at Kynos, East Lokris. In: Rystedt, E. – Wells, B. (eds.), *Pictorial Pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*, *Papers of two seminars at the Swedish Institute at Athens, 1999, 2001*. *Acta Inst. Ath, Regni Sueciae* 4 LIII. Stockholm, 23–29.
- Deger-Jalkotzy, S. 1998a: The Aegean islands and the breakdown of the Mycenaean palaces around 1200 B.C. In: Karageorghis, V., *Eastern Mediterranean, Cyprus – Dodecanese – Crete, 16th to 6th century B.C.* *Proceedings conference Rethymnon May 1997*. Athens, 105–120.
- Deger-Jalkotzy, S. 1998b: The Mycenaean and their successors updated. In: Gitin, S. – Mazar, A. – Stern E. (eds.), *Mediterranean Peoples in Transition, 13th to early 10th centuries BCE*. Jerusalem, 114–128.
- Desborough, V. R. d'A. 1972: *The Greek Dark Ages*. London.
- Dohmal, V. 1989: Zur Frage der vor- und frühufz. Opferstätten in Mähren, *Zeitschrift für Archäologie* 23, 19–35.
- Eibner, A. 2016: Kulturelle Einflussnahme aus Etrurien auf die benachbarten Kulturräume der europäischen Eisenzeit. In: Gediga, B. – Grossman, A. – Piotrowski, W. (eds.), *Europa w okresie od VIII w. pr. n. Chr. do I w. n. e. Biskupin-Wrocław*, 147–190.
- Ernée, M. – Smejtek, L. 2004: Dvě sídlištní jámy mohylové kultury střední doby bronzové v Praze 9 – Miškovcích, *Archeologie ve středních Čechách* 8, 261–285.
- Fiala, J. – Hrala, J. 1957: Nové nálezy z Litoměřicka, *Archeologické rozhledy* 9, 453–457.
- Finley, M. 1954: *The World of Odysseus*. London.
- Furumark, A. 1941: *Mycenaean Pottery, Analysis and Classification*. Stockholm.
- Guggisberg, M. A. 1996: Frühgriechische Tierkeramik: zur Entwicklung und Bedeutung der Tiergefäße und der hohlen Tierfiguren in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit. Mainz.

- Harding, A. – Fokkes, H. eds. 2013: The Oxford Handbook of European Bronze Age. Oxford.
- Heilmayer, W. D. 1972: Frühe olympische Tonfigürchen. Berlin.
- Heilmayer, W. D. 1979: Frühe olympische Bronzefiguren: Die Tiervotive. Berlin.
- Hiller, S. 1989: Der Gott auf dem Vogelwagen. Zu einem mitteleuropäischen Bildthema in der griechischen Kunst. In: Akten des 3. Österreichischen Archäologentages. Wien, 89–94.
- Himmelmann, N. 1968: Über einige gegeständliche Bedeutungsmöglichkeiten des frühgriechischen Ornaments, Abhandlungen der Akademie Mainz, geisteswiss. und sozialwiss. Reihe 7, 261–346.
- Höckmann, O. 1980: Lanze und Speer im spätminoischen und mykenischen Griecheland, Jahrbuch RGZM 7, 13–15.
- Chvojka, O. – Parma, D. 2011: Keramický podstavec mladé doby bronzové z Ivanovic na Hané, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 16, 77–86.
- Jiráň, L. ed. 2013: The Prehistory of Bohemia 4. The Bronze Age. Prague.
- Jung, R. 2007: Goldene Vögel und Sonnen. Ideologische Kontakte zwischen Italien und der postpalastischen Aegaeis. In: Alran-Stern, E. – Nightingale, G. (eds.), Keimelion: Elitenbildung Elitenkontinuität von der mykenischen Palastzeit bis zur homerischen Zeit. Wien, 219–256.
- Jung, R. 2013: Mycenaean Greece and Bronze Age Italy, Cooperation, trade or war? Archäologisches Korrespondenzblatt 43, 175–192.
- Jung, R. – Mehofer, M. 2009: A sword of Naue II type from Ugarit and the historical significance of Italian-type weaponry in the Eastern Mediterranean, Aegean Archaeology 8, 111–135.
- Karageorghis, V. 1975: Alaas, A Protogeometric Necropolis in Cyprus. Nicosia.
- Kaul, F. 1998: Ships on Bronzes. Kopenhagen.
- Kilian, K. 1971: L'Italia meridionale e la Grecia settentrionale, Rapporti culturali nell' VIII–VII secc. A. C. In: Atti di 1. convegno di studi sulle antichità Adritiche. Chieti – Francavilla al Mare, 35–40.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1993: Die Schwerter in Griechenland (Ausserhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien. Prähistorische Bronzefunde 4/12. München.
- Kmeťová, K. – Hladíková, K. – Gregor, M. 2010: Plasticky zdobená mazanica z Levic-Géne. In: Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra, 139–160.
- Kossack, H. 1954: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit. München.
- Koutsoflakis, D. 1999: Ship emblems and akrospolia in Aegean Bronze Age Iconography: an analysis. In: Eliten in der Bronzezeit, Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen, RGZM Monographie 49, 133–150.
- Kytlicová, O. 1986: Der Schild und der Depotfund aus Plzeň-Jíkalka, Památky archeologické 77, 413–454.
- Kytlicová, O. 1988: Příspěvek k problematice kožených pancířů zdobených bronzem, Archeologické rozhledy 40, 306–321.
- Lemos, I. S. 2002: The Protogeometric Aegean. Oxford.
- Lenz, D. 1995: Vogeldarstellungen in der ägäischen und zyprischen Vasenmalerei des 12.–9. Jh. v. Chr. Espelkamp.
- Mazarakis Ainian, A. J. 1997: From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece. Jonsered.
- Mountjoy, P.-A. 1995: Regional Mycenaean Decorated Pottery. Rahden/Westf.
- Mountjoy, P.-A. 2005: Mycenaean connections with the Near East in LH III C: Ships and Sea Peoples, Aegaeum 25, 424–427.
- Nowicki, K. 2000: Defensible Sites in Crete, ca 1200–800 B.C. Aegaeum 21. Liège.
- Nuska, B. 1986: Treatise of the sense of order, Umění 34, 193–201.
- Nuska, B. 1987: Grundformen der Symbolonik, Umění 35, 548–559.
- Oren, E. D. ed. 2000: The Sea Peoples and Their World, A Reassessment. Philadelphia.
- Pappi, E. 2006: Argive Geometric figured style – the rule and the exception. In: Rystedt, E. – Wells, B. (eds.), Pictorial Pursuits: Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery, Papers of two seminars at the Swedish Institute at Athens, 1999, 2001. Acta Inst. Ath, Regni Sueciae 4 LIII. Stockholm, 229–237.
- Pare, C. F. E. 1989: From Dupljaja to Delphi, the ceremonial use of wagon in later prehistory, Antiquity 63, 80–100.
- Paulík, J. 1962: Mazanica s plastickou výzdobou z doby bronzovej na Slovensku, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 10, 27–57.
- Paulík, J. 1999: Nález hlinenej vtácej loďky v Dvorníkoč-Posádke I, Zborník Slovenského národného múzea 93, Archeológia 9, 29–54.
- Paulík, J. 2000: Nález hlinenej vtácej loďky v Dvorníkoč-Posádke II, Zborník Slovenského národného múzea 94, Archeológia 10, 29–60.
- Paulík, J. 2001: Nález hlinenej vtácej loďky v Dvorníkoč-Posádke III, Zborník Slovenského národného múzea 95, Archeológia 11, 9–72.
- Piffel, A. 1948: Barevné omítky z Jiříkovic a Brodu, Archeologické rozhledy 1, 161–163.
- Raaflaub, K. A. 1997: Epic Society. In: Morris, I. – Powell, B. B. (eds.), A New Companion to Homer. Leiden – New York, 624–648.

- Rahmstorf, L. 2005: Ethnicity and changes in weaving technology in Cyprus and the eastern Mediterranean in the 12th century B.C. In: Karageorghis, V. – Matthaeus, H. – Rogge, S. (eds.), *Cyprus: Religion and Society from the LBA to the end of the Archaic period. Proceedings of an International Symposium on Cypriote Archaeology Erlangen 23–24 July 2004*. Bibliopolis, 143–169.
- Rișcuta, N. C. – Ferencz, I. V. – Bărbat, O. T. eds. 2015: *Representations, figures and symbols*. Cluj–Napoca.
- Říhový, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách, *Památky archeologické* 73, 5–56.
- Sakelarakis I. and A. 2011: *Idaio antro, to spelaio ton Dia kai oi thesauroi tou*. Athens.
- Sakelarakis I. and A. 2013: *To Idaio antro: iero kai manteio*. Athens–Etaireia.
- Seeden, H. 1980: *The Standing Armed Figurines in the Levant*. München.
- Schauer, P. 1985: *Die Goldblechkegel der Bronzezeit. Ein Beitrag zur Kulturverbindung zwischen Orient und Mitteleuropa*. Bonn.
- Smejtek, L. 2007–2011: *Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy 1–3*. Praha.
- Smejtek, L. – Švédová, J. 2016: *Bronzový koník z Mladé Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách* 20, 9–30.
- Sprockhoff, E. 1954: *Nordische Bronzezeit und frühes Griechentum, Jahrbuch RGZM* 1, 37–71.
- Šabatová, K. 2004: *Doklad kultu nebo výrobního zařízení. Ke střední době bronzové a sídlišti v Přáslavicích*. In: *K poctě Vladimíru Podborskému*. Brno, 307–315.
- Teržan, B. 2011: *Hallstatt Europe: Some aspects of religion and social structure*. In: Tsetschladze, G. (ed.), *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium B.C. Peeters–Leuwen etc.*, 223–264.
- Tsetschladze, G. 2006: *Greek colonisation: an account of Greek colonies and other settlements overseas*, 1–3. Leiden.
- Vencl, S. 2016: *Pravěké zápalné objekty: případ knovízských objektů z Prahy 9 – Běchovic, Archeologie ve středních Čechách* 20, 277–306.
- Venclová, N. ed. 2013: *The Prehistory of Bohemia 5. The Early Iron Age, The Hallstatt Period*. Prague.
- Vokolek, V. 2003: *Gräberfelder der Lausitzer Kultur Ostböhmens. Fontes Archaeologici Pragenses* 27. Pragae.
- Vokolek, V. 2009: *Katalog sbírky prehistorie a protohistorie Národního muzea IV. Drobné přírůstky z let 1919–1939. Fontes Archaeologici Pragenses* 34. Pragae.
- Wachsmann, S. 1998: *Seagoing Ship and Seamanship in the Bronze Age Levant*. College Station and London.
- Wachsmann, S. 2000: *To the sea of the Philistines*. In: Oren, E. D. (ed.), *The Sea Peoples and Their World, A Reassessment*. Philadelphia, 103–145.
- Yon, M. 1992: *Duck's travels*. In: *Acta Cypria* 2. Göteborg, 394–407.
- Zimmermann, J.-L. 1989: *Les chevaux de bronze dans l'art géométrique grec*. Geneva.

„Altars“ from Černý Vůl – II.

In addition to the prolegomena in the previous volume of this periodical (Bouzek – Vokolek 2016) the authors try to reconstruct the main artistic motifs, their arrangement and parallels in central Europe and the Mediterranean, first from the point of so-called proto-symbols (Nuska 1986; 1987) and their variants, time and geographical distribution. The symbol of spoked wheels with birds and barque with solar disc and birds or horses are symbolic signs of Solar deity (Bouzek 1970). Still in the Iceland Edda of Snori the daylight sun is drawn on the sky by horses, and the hardly visible blue sun returning to the east by swans or other water birds (Ahl 1982; Bouzek 1970; 1997). F. Kaul (1998) tried to compile more complicate story, but such attempt has not enough support from our area; birds as taxis were also used by Apollo, Artemis and Aphrodite (Bouzek 2000; Paulík 1999; 2000; 2001). The abbreviated protomae may represent birds and horses as well (Sprockhoff 1954). The Hyperborean sanctuary was every year visited by Apollo (Bouzek 1997, 122–123; 2000). The beginning of the solar religious movement in the north and in Egypt (Echnaton) date from the same 14th century BC. Wheel with spokes was also symbol of Celtic Taranis, Lord of lightnings like Zeus.

Birds with wheels and the solar boat were popular at the transition from Middle to Late Bronze Age and continued even in the EIA, but in different social situation. After the MBA elite society the Urnfields had more „democratic“ society of the homoioi, and the social differences enlarged again in the Ha C–D, when it was similar to the Homeric society (Finley 1954). The richly equipped female graves suggest the importance of matrilinearity (Teržan 2011). The societies with weapons in graves do not have hillforts and vice versa; the latter had more sophisticated political system (Jiráň ed. 2015, 95, 169; Venclová ed. 2013, 53, 75, 94–95). „Altars“ facades of the Černý Vůl type (fig. 2) served to larger communities as only few are known, but they may have separated the accessible rituals from that of the initiated behind the „altar“ like the iconostas.

Besides birds and wheels the second motif is the wavy line or zigzag, marking ups and downs in the way without returns characteristic for spiral and meander (Himmelmänn 1968). On fire dogs it often is the only motif. If it served as symbol opposite to sky (solar) god; it probably represents the (goddess of the) Earth, otherwise the regular rhythm of the fate and of the feasts in the calendar. Many fire-dogs have only wavy line as decoration (Bouzek – Vokolek 2016, fig. 10:1–4).

The gold cones from South Germany and France use to be interpreted as calendars, and the gold roundels from the Pilsen area with twelve raised points may well be used as calendars, too (fig. 3). The two wavy lines or zigzags crossing each other may show the outbalancing of the two rhythms depicted.

A second function of wavy line is in the framing; usually it is put between two straight lines, thus resembling the threefold framing line separating motifs in Greek Geometric pottery. Straight bands and lines are used for framing of individual fields. The restorations show that the „altar“ was used repeatedly. Birds signalled in the Aegean and Greek religion the coming of god or goddess, bird askoi common in the Aegean and in prehistoric Europe served as a kind of sprinkles (Bouzek 1970; Guggisberg 1996). Bird protomae, bird boats and similar symbolic representations are known in Italy, the Aegean, Cyprus and in the Levant notably in the 13th to 11th centuries BC (Bouzek – Vokolek 2016; Yon 1992; Bouzek 1997, 91–97; 2011, 48–50; cf. Coldstream 2003; Dakoronia 2006; Jung 2007; 2013; Koutsoflakis 1999; Lenz 1995; Crouwel 2006; Deger-Jalkotzy 1998ab; Kilian 1971), but persisted also during the later centuries. The concentric circles and semicircles remind one of Central European Buckelkeramik (Lemos 2002; Catling 1988; Desborough 1972). Even the new art of weaving arrived from Europe into the Mediterranean, with pyramidal weights (Barber 1991; Rahmstorf 2005) and the social system was similar (Raaflaub 1997; Finley 1959).

Weapons and armour are nearly identical in central Europe and in Eastern and Central Mediterranean (Bouzek 1997, 91–96, 125–140; Kytlicová 1988; Kilian-Dirlmeier 1993; Höckmann 1980). Birds were the most common decorative motif in Cyprus and the Mediterranean (Dothan 1982; cf. Mountjoy 1995; 2005; Oren ed. 2000; Furumark 1941) and Goliath was wearing sheet bronze armour of the European type (Sam. I, 17). European armour is known from Greek sanctuaries, in Delphi, Athens and even in Cyprus; the Jíkalka shield differs from those of Ha B in the north and its dating into the Br C2/D1 is more probable (cf. Bouzek 1997, 91–101; Clausen 2003; Kytlicová 1986; Kytlicová 1988; Jung – Mehofer 2009; Bouzek 2005).

The horse from Mladá Boleslav (Smejtek – Švédová 2016), the wider from Brandeburg (Belke-Voigt 2016) and the Trundholm chariot resemble Greek Geometric style (cf. Zimmermann 1989; Sakelarakis 2011; 2013; Heilmeyer 1972; 1979) and the goddess from Strettweg (Bouzek 1997, 234–7) resembles 8th century Greek figurines. Also the sun and vessel waggon from Europe and the Mediterranean are similar in both areas (Bouzek 1997, 96–98; Hiller 1989; Pare 1989). Greek wooden architecture took over the central European models (cf. Bouzek 1997, 64–66; Říhovský 1962; Mazarakis Ainian 1997) and Central Europe took much inspiration from the south during Ha B3–D1 (Bouzek 1997, 200–214, 241–252; Eibner 2016; Seeden 1980; Teržan 2011). Still the bull from Býčí Skála with Apis sign on the front is stylistically near to Lydian animals. The Černý Vůl altar belongs to the dramatic period known from Velim-Skalka, Cezavy-Blučina and Poplze (Vokolek 2009, pl. 135:6–19, 138; Bouzek 2016, 72–76).

The „altar“ from Černý Vůl and its parallels belong to the solar religion, transferred to the Mediterranean by the so-called Sea Peoples as part of a process connected with the beginnings of the Iron Age and the change of identity, leading to birth of philosophical thought in Greece, Near East, India and China. Another „Cimmerian“ impact from the east brought to Europe also a kind of shamanism (cf. Bouzek 2017, 228–234).

(English by Jan Bouzek)

Fig. 1. Černý Vůl. Fragments with birds and wheels

Fig. 2. Tentative reconstruction of the front of the sanctuary

Fig. 3. Lovčičky, settlement Ha B1, the big house is similar to the Černý Vůl sanctuary

Fig. 4. Gold discs and cone, probably with calendar. 1–3 near Pilsen, western Bohemia, 4 Roccasecchia, North Italy, 5 Tiryns, 6 Delos, treasury under the Artemision

Fig. 5. 1 solar barque with heads of birds from the Carpathian area, 2 solar hero from Bisenzio, Italy, 3 solar wheel with two protomae from Siem, Denmark

Fig. 6. Distribution of sheet armour. 1 corselet, 2 greaves, 3–4 helmets of the Knossos type and related, 5 helmet and corselet from Argos

Fig. 7. Birds or horses with sun on Liptov swords

Fig. 8. Birds on the Philistine pottery

Fig. 9. Shield from Pilsen-Jíkalka

Fig. 10. Strettweg, 2–3 goddess, 4–5 attendants, 1 geometric statuette from Athens, 8th century BC

Fig. 11. Bronze figurines. 1 ram from Lossow, 2 bird from Olynthos

Jan Bouzek, Ústav pro klasickou archeologii FF UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1
jan_bouzek@yahoo.com

Marika Tisucká, Národní muzeum, Václavské náměstí 68, 115 79 Praha 1
marika_tisucka@nm.cz

Vít Vokolek, Jindřišská 1757, 530 02 Pardubice
